

ОРЧИН ҮЕИЙН МОНГОЛ СОНИНЫ
ГЭГЭЭРҮҮЛЭГЧ ШИНЖИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Н.Ариунзаяа*

* «Соёл эрдэм» дээд сургуулийн багш, сэтгүүл зүйн магистр, докторант

Түлхүүр үг: агуулга, тогтмол хэвлэл, соён гэгээрүүлэгч шинж, ардчилсан хувьсгал, мэдлэг түгээх, уламжлал, таамаглал.

Монголын ном хэвлэл, нийтлэлийн үнэт уламжлалын нэг нь соён гэгээрүүлэх чиглэл байсан гэдэгтэй хэн ч маргахгүй биз. Тэр уламжлал ардын аман болон бичгийн зохиолоос анхны тогтмол хэвлэлд өвлөгдсөн бөгөөд хувьсгалт хэвлэлийн нийтлэлд шинэ агуулга, сэдвээр баяжин хөгжсөн юм. Харин энэхүү өгүүллийг бичигч миний бие ардчилсан хувьсгалын дараах нийгмийн шилжилтийн зурвас үе буюу ерээд онд тэрхүү уламжлал ямар нэг хэмжээгээр суларсан байх гэсэн таамаглал дэвшүүлээд хэд хэдэн чиглэлээр тандалт судалгаа хийсэн юм.

Тогтмол хэвлэлийн соён гэгээрүүлэгч шинжийг авч үзэхийн өмнө соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн шинж чанарыг тодорхойлж, түүний хүрээ хязгаарыг тогтоох хэрэгтэй юм. Хамгийн товчоор мэдлэг түгээх үйл ажиллагааг соён гэгээрүүлэх хэмээн ойлгож болно. Мэдлэг гэдэг нь хүний танин мэдэхүйн

үйл ажиллагааны үр дүнгийн оршин тогтнох ба системчлэгдсэн хэлбэр юм. Хүмүүс өөрийн үйл ажиллагааг зөв зохион байгуулах, түүний явцад үүссэн аливаа асуудлыг шийдвэрлэхдээ мэдлэгийг ашигладаг. Мэдлэг нь өргөн утгаараа төсөөлөл ойлголтын хэлбэртэй бодит байдлын субъектив дүр, явцуу утгаараа тулгарсан зорилтыг шийдвэрлэх бололцоо олгодог шалгагдсан мэдээлэл мөн. Тэгвэл хүнд хэрэгтэй, урьд өмнө сонсож дуулаагүй шинэ сонин мэдээллээс эхлээд шинжлэх ухааны нарийн ухагдахуун, түүнчлэн хүний мэдлэг туршлага, урлаг гоо зүйн боловсрол, хүмүүжил төлөвшилд тус болох бүх бичлэгийг соён гэгээрүүлэх нийтлэлд хамааруулж болно. Гэвч дэлхий дахины соён гэгээрүүлэх үзлийн түүх, нэрт соён гэгээрүүлэгчдийн үзэл бодол, үйл ажиллагаанаас үзэхэд шинжлэх ухааны мэдлэг түгээх, урлаг уран зохиолын боловсрол олгох явдлыг соён гэгээрүүлэх үйлсийн төвд тавьж иржээ.

Өнөө үед мэдлэгийг баялаг бүтээхээс илүүд үзэн, мэдлэгийн сан хөмрөгийг арвижуулах, түгээх сувгийн хурдыг нэмэх асуудал мэдээллийн нийгмийн

чухал зорилт болон дэвшигдэж байна. Мэдээллийн нийгмийн тухай томъёоллыг анх гаргаж ирсэн Японы профессор Ю.Хаяашигийн үзэж байгаагаар мэдээллийн нийгмийн үндсэн шинж нь үйлдвэрлэл, технологийн салбарт оюуны өмчийг дээдлэх, нийгмийн үнэт зүйлсийн системд материаллаг зүйлийн үнэлэмж буурах, нийгэм-эдийн засаг, технологийн салбарт мэдлэг мэдээллийг гол үзүүлэлт болгох, соёл боловсролын салбарын үнэлэмж, үйл ажиллагааны зарчим өөрчлөгдөж, хувь хүний ёс суртахуун, оюуны чадамжид тулгуурлах явдал ажээ.

Монгол улс дэлхийн хөгжлийн жишгийн дагуу мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийг хөгжүүлэх, хүний хөгжлийн төвшинг дээшлүүлэх үйлсэд татагдан орох нь зайлшгүй юм. Ийм нөхцөлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг эрдэмжүүлэх, өөрөөр хэлбэл соён гэгээрүүлэгч шинжийг гүнзгийрүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Энэ шаардлагыг манай тогтмол хэвлэлүүд хэрхэн хэрэгжүүлж байгааг тодорхойлж, цаашдын зорилт, чиг хандлагын талаар саналаа дэвшүүлэх нь энэхүү өгүүллийн зорилт юм.

Энэ зорилгоор 1985 оны «Үнэн», 1996 оны «Ардын эрх», 2010 оны «Өдрийн сонин»-ы соён гэгээрүүлэх шинжтэй нийтлэлийг харьцуулан судаллаа. Аль ч үед хамгийн тулхтай нийтлэл гаргаж ирсэн нийгэм улс төрийн үндэсний хэмжээний сонины залгамж чанарыг харгалзан үзсэн нь дээрх гурван сониныг сонгож авах үндэс болсон юм. Өөрөөр хэлбэл хуучин тогтолцооны үед нийгэм улс төрийн төв хэвлэл байсан «Үнэн» сонинтой төстэй үүргийг шинэ нөхцөлд «Ардын эрх», «Өдрийн сонин» зэрэг нийгэм-улс

төрийн үндэсний хэмжээний сонинууд гүйцэтгэж байгаа юм.

Дээрх хоёр сониныг сонгож авсан өөр нэг учир нь нэр бүхий хоёр сонин хэдийгээр “Үндэсний өдөр тутмын сонин” боловч улс төрийн үзэл бодол, байр суурийн хувьд нэлээд зөрөөтэй, өөрөөр хэлбэл улс төрийн хоёр том хүчний тус тусын байр суурийг илэрхийлдэг нь нууц биш. Тиймээс хоёр сонины нийтлэлийн хэлбэр, агуулгын нэгдэл нь өнөөгийн тогтмол хэвлэлийн нийтлэлийн дүр зургийг илүү бодитой харуулна гэж үзсэн болно.

Нийгэм-улс төрийн өдөр тутмын сонины соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн тоо ардчилсан хувьсгалын дараах үед огцом буурч байгаад сүүлийн жилүүдэд сэргэх хандлагатай байгааг судалгаа харуулж байна. Үүнийг 1985 оны «Үнэн» сонинд нийт материалын 12,0 хувийг эзэлж байсан соён гэгээрүүлэх материалын тоо 1996 оны «Ардын эрх» сонинд 2,0 хувь болтлоо буурч, арав гаруй жилийн дараах «Өдрийн сонин»-д 4,0 хувь болж ялимгүй өссөн дүн харуулж байна.

1990 оны ардчилсан хувьсгал Монгол орны нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн орчинг үндсээр нь өөрчилсний дотор хэвлэл мэдээллийн салбарт ч том хувьсал гарсан билээ. Тэрхүү хувьсал өөрчлөлт бүхэлдээ эерэг үр дүнг авчирсан хэдий ч, бас сүүдэр дагуулж байсан нь нууц биш юм. Нэг талд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг төрөөс санхүүжүүлэхийг зогсоосноос болж олон сонин хэвлэл дампуурч байхад, нөгөө талд хүссэн хүн, байгууллага бүр хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл үүсгэн байгуулах эрхтэй болсноор шинэ сонин хэвлэлүүд “борооны дараах мөөг шиг” олширч байв. Улсын

том үйлдвэр, үйлчилгээний газруудыг хувьчилснаас шалтгаалж олон арван мянган хүн ажилгүй болж, зах зээлийн нийгэмд хөлөө олж ядаж байв. Бор хоногийг хэрхэн өнгөрөөх аргаа олж ядаж байсан иргэдэд сонин хэвлэл захиалж унших, театрт очих, кино үзэх нь бараг тансаг хэрэглээ болж байв. Үүнээс шалтгаалж ерээд онд олон сонин хэвлэл хаагдаж, үзвэрийн газрууд үүдээ барьсан юм. Хэвлэлийн соён гэгээрүүлэх шинж суларсны шалтгаан ч дээрх нөхцөл байдалтай холбоотой байв.

Сонины соён гэгээрүүлэх бичлэгийг тоогоор илэрхийлэх нь харьцангуй ойлголт юм. Тэдгээр материал тухайн сонины нийт нүүр хуудсанд аль хэр зай талбай эзэлж байгаа нь бас нэг үзүүлэлт болно. Тоон үзүүлэлтээр «Үнэн» сонины нийт материалын 12,0 хувийг эзэлж байсан соён гэгээрүүлэх материал тус сонины нийт талбайн 20,0 хувьтай тэнцэж байжээ. Энэ нь ойролцоогоор сонины дөрвөн нүүрийн нэгийг соён гэгээрүүлэх материалаар дүүргэдэг байсан гэсэн үг юм. Нөгөө талаар бас зөвхөн амьдрал ахуйн ашигтай зөвлөгөө, шинжлэх ухаан, техникийн ололт амжилтын мэдээ нийтлэхээр зогсохгүй шинжлэх ухааны тодорхой салбарын онол аргазүй, тулгамдсан асуудал, шинжлэх ухааныг үйлдвэрлэлтэй хослуулах зэрэг асуудлаар сонины “хадаас” материал болохуйц том хэмжээтэй, даацтай өгүүлэл, тайлбар, туршлага нийтэлж байсан нь энэ төрлийн нийтлэлийн эзлэх талбайн хэмжээ ихсэх нөхцөл болсон гэж хэлж болно.

Тэгвэл ардчилсан хувьсгалын дараах «Ардын эрх» сонины соён гэгээрүүлэх материалын эзлэх хэмжээ нийт талбайн

4,0 хувь болж унасан бол, 2010 оны «Өдрийн сонин»-д 11,0 хувь болж өссөн байна. Дээрх хоёр янзын судалгааны дүнгээс үзэхэд соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн тоо ба талбайн өсөлт, бууралт үндсэндээ нэг чиглэлтэй байна.

Энэ нь нийгэм, улс төрийн байдал тогтворжихын хэрээр, иргэд шинэ нийгэмд дасан зохицож, амьдрах аргаа олох тутам гэгээрч соёлжих хэрэгцээ нь өсдөг, хэвлэл мэдээлэл ч тэр эрэлтийг ямар нэг хэмжээгээр мэдэрч нийтлэлийн бодлогодоо тусгадгийг харуулсан үзүүлэлт юм. Ерээд онд нэг талд улс төрийн тогтворгүй байдлаас болж ард иргэдийн сэтгэл санаа тавгүйтэн, айж эмээх, эргэлзэж тээнэгэлзэх сэтгэлгээнд автаж, нөгөө талд улсын үйлдвэр, аж ахуйн газруудад ажиллаж байсан олон арван мянган хүн ажилгүй болж, өдөр тутмынхаа амьдралыг хэрхэн залгуулах учраа олохгүй байсан нь сонин хэвлэлийн нийтлэлийн соён гэгээрүүлэх шинж саарч, үзвэр үйлчилгээний газрууд үүдээ барих шалтгаан болж байжээ.

Соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн байдлыг ярихад зайлшгүй анхаарч үзэх зүйлийн нэг нь энэ чиглэлийн нийтлэлийн бүтцийн тухай асуудал мөн. Судалгаанд хамрагдах хугацаанд соён гэгээрүүлэх материалын агуулга, бүтцэд ихээхэн өөрчлөлт гарчээ. Энэ нь нийгмийн ертөнцийг үзэх үзэлд гарсан өөрчлөлттэй ихээхэн холбоотой байна. Тухайлбал наяд оны «Үнэн» сонины соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн ихэнхийг олон улсын амьдрал, шинжлэх ухаан танин мэдэхүйн сэдэвт материал эзэлдэг байсан бол урлаг, уран зохиол удаалж, соёл зан заншил, ашигтай зөвлөгөө, түүх уламжлалын

сэдэв бага хэмжээтэй тусгагддаг байжээ. Хоёр системийн үзэл суртлын тэмцэл хурцдаж байсан үед «Үнэн» сонин дөрөвдүгээр нүүрээ бүхэлд нь олон улсын амьдралд зориулж олон улсын тойм, тайлбар, өгүүлэл, мэдээ зэрэг бичлэгийн олон хэлбэрийг ашигладаг байжээ. Тэдгээрийн дотор социалист системийн давуу талыг сурталчилж, хөрөнгөт ертөнцийн нүүр царайг илчлэхэд чиглэсэн материал зонхилж байсан байна. Ерээд оны «Ардын эрх» сонинд олон улсын амьдрал, соёл зан заншил, түүх уламжлалын сэдэв түлхүү гарч, шинжлэх ухаан танин мэдэхүй, уран зохиол, урлагийн сэдэв эрс буурсан байна. Энэ нь улс төрийн учир шалтгаантай байжээ. Тухайлбал энэ үед урьд нь хөрөнгөтөн гэгдэж байсан зах зээлийн орнуудын туршлагыг авах явдал чухал болсонтой холбоотойгоор «Ардын эрх» сонинд тэдгээр орнуудад эрх зүйт төрийг хэрхэн төлөвшүүлсэн, өмчөө яаж хувьчилсан, сонгуулийн систем нь ямар давуу талтай болох, бизнесийн орчинг яаж бүрдүүлдэг гэх мэт олон сэдвээр туршлага, өгүүлэл, тайлбар нийтэлж байжээ. Энэ үед бас шинэ нийгэмд шилжиж, үзэл суртлын хориг тавигдсантай холбоотойгоор түүх уламжлал, соёл, зан заншлаа эргэж харах, өвлөж авах, ялангуяа цагтаа дэлхийн улс төр, оюун санааны төв болж байсан монгол төрийн мэргэн бодлогоор

бахархах, түүнд авах гээхийн ухаанаар хандахад чиглэсэн материал элбэгшсэн байна. Үүнийг «Үнэн» сонинд 2,0 хувьтай байсан түүх уламжлалын сэдэв «Ардын эрх»-д 26,0 хувийг, «Үнэн» сонинд 7,0 хувьтай байсан соёл, зан заншлын сэдэв «Ардын эрх»-д 27,0 хувийг тус тус эзлэх болсноор тайлбарлаж болно. Мөн ерээд онд хамгийн их буурсан сэдвийн нэг нь шинжлэх ухаан, танин мэдэхүйн сэдэв байжээ. «Үнэн» сонинд нийт материалын

«

Монгол улс дэлхийн хөгжлийн жишгийн дагуу мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийг хөгжүүлэх, хүний хөгжлийн төвшинг дээшлүүлэх үйлсэд зайлигүй татагдан орно. Ийм нөхцөлд ХМХ-ийг эрдэмжүүлэх, өөрөөр хэлбэл соёл гэгээрүүлэгч шинэсийг гүнзгийрүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

»

28,0 хувийг эзэлж байсан энэ сэдэв «Ардын эрх» сонинд 3,0 хувь болтлоо буурсан юм. Гэтэл 2010 он болоход тогтмол хэвлэлийн соёл гэгээрүүлэх чиглэлийн материалын хэмжээ ерөнхийдөө өссөний дотор шинжлэх ухаан, танин мэдэхүй, амьдрал ахуйн ашигтай зөвлөгөө нийтлэх хэмжээ «Ардын эрх»-тэй харьцуулахад эрс өссөн байдал ажиглагдаж байна. Тухайлбал «Ардын эрх»-д нийт материалын 3,0 хувийг эзэлж байсан шинжлэх ухаан, танин мэдэхүйн сэдэвт нийтлэл «Өдрийн сонин»-д 23,0 хувь болтлоо өссөн байна. Түүнчлэн урлаг, уран зохиолын сэдэвт материал «Ардын эрх»-ийнхээс 14,0 хувиар өссөн нь эерэг үзүүлэлт мөн. Судалгаанд хамрагдсан хугацаанд тогтмол хэвлэлийн соёл гэгээрүүлэх материалын бүтэц ихээхэн өөрчлөгдсөн байна. Хүн төрөлхтний харилцах, мэдлэг мэдээлэл дамжуулах үйл явц дөрвөн том үе шатыг дамжиж өнөө үед хүрч

ирсэн байна. Энэ нь хэл яриа үүссэн, бичиг үсэг зохиож хэрэглэсэн, ном хэвлэл үйлдэх болсон, орчин үеийн мульти медиа техник, компьютерийн эрин үе эхэлсэн зэрэг болно. Харилцааны эдгээр үе шатууд нь хүний нийгмийн хөгжил хийгээд баялаг бүтээх үйл явцад өөрчлөлт гаргаж, оюуны хөгжилд онцгой үүрэг гүйцэтгэж иржээ.

Мэдлэгийг шууд дамжуулах уламжлалт аргаас шууд бус аргаар мэдээлэл дамжуулах, уламжлах арга ухаанд шилжиж байгаа нь өнөө үеийн соён гэгээрүүлэх үйлсийн нэг онцлог болж байна. Энэ арга нь мэдээлэл харилцааны ололтод шууд тулгуурладаг, өөрөөр хэлбэл ном, тогтмол хэвлэл, дүрс, дуу бичлэг, "мульти медиа хэрэгслийг ашиглах замаар мэдээлэл дамжуулдаг онцлогтой юм. Мэдээлэл харилцааны хөгжил нь илүү их мэдлэгийг хурдан түгээх, найдвартай хадгалах, уламжлан хөгжүүлэх өргөн боломж олгож, мэдлэг дамжих хурдыг үлэмж нэмэгдүүлсэн байна. Улмаар мэдлэг дамжуулах үйл явцад математик тооцооллыг хэрэглэснээр мэдлэг цэгцэрч, мэдээллийн утга улам гүнзгийрэх болов.

XXI зууны иргэд мэдлэг дамжуулах мультимедиа хэрэгслийн эринд аж төрж байна. Хүн төрөлхтөн хэл яриа, ном зохиол, боловсролын тогтолцоо зэрэг мэдлэг дамжуулах уламжлалт аргын зэрэгцээгээр илүү хурдтай, бүтээмж өндөртэй аргуудыг эзэмших болов. Энэ ололтын эх суурь XX зуунд тавигдсан юм. Өнгөрсөн зуунд хүн төрөлхтний мэдлэгийн сан хөмрөг олон шинэ зүйлээр баяжиж, шинжлэх ухааны шинэ шинэ салбар үүсэн хөгжив. Тухайлбал цөмийн энергийг олон салбарт ашиглаж,

сансрын уудмыг шинжилж, генетикийн нууцыг нээсэн байна. Компьютер нийтийн хэрэглээ болсноор харилцааны илүү цогцолбор, хурдтай арга замыг нээж, мэдлэг дамжуулалт эрчимжив. Ийм нөхцөлд мэдлэг ухааныг дээдэлсэн нийтлэлийн бодлого барьж ажиллах нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нийгмийн үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаагийн нэг үзүүлэлт болно.

Соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн асуудлыг авч үзэхэд уншигчдын эрэлт хэрэгцээг судлах шаардлага зайлшгүй гарч ирнэ. Өөрөөр хэлбэл энэ чиглэлийн нийтлэлийг уншигчид хэр зэрэг хүсч хүлээж байна вэ, тэр хэрэгцээг сонины нийтлэл хэрхэн хангаж байна вэ? гэдэг асуудалд хариу олох хэрэгтэй болно. Энэ зорилгоор сонин уншигчдын эрэлт хэрэгцээг судалж үзэхэд шинжлэх ухааны мэдээлэл, уран зохиол, амьдрал ахуйд ашигтай зөвлөгөө, олон улсын амьдрал зэрэг мэдлэг ухааны шинжтэй материалыг нийт уншигчдын 40,0 хувь нь хүсэн хүлээж байдаг аж. Гэтэл өнөөдөр гарч байгаа «Өдрийн сонин»-ы соён гэгээрүүлэх шинжтэй материал тус сонины нийт материалын дөнгөж 11,0 хувийг эзэлж байгаа нь эдийн засгийн хэлээр бол нийлүүлэлт нь эрэлтээсээ хоцорч байгааг харуулж байна.

Соён гэгээрүүлэх чиглэлтэй материалын дотор дэлхийн хүн ардын аж амьдрал, соёл, зан заншил, амьдрал ахуйд ашигтай зөвлөгөө багагүй зай талбай эзэлдэг байна. Ерээд оны «Ардын эрх» сонин ийм чиглэлийн материалыг маш товч бөгөөд жижиг булангийн хэлбэрээр өгдөг нь бараг дугаар бүрд гардаг «Мэдэхэд илүүдэх-

гүй», «Сониуч үзгээр», «Дуулгах сонин», «Сонирхуулахуй», «Та өөрөө оточ», «Онигоо» гэх мэт хөмсөг гарчгийн дор нийтэлсэн материалуудаас тодорхой харагддаг. Тус сонинд бас Ж.Мягмарсүрэнгийн «Гахайн сүргийн гашуудалт дуун» (1996.04.26), Б.Цэрэнгийн «Хөлдөөс хэрхэн хамгаалах вэ?» (1996.01.18), З.Түмэнжаргалын «Эгшиг дуу дагасан эсэг бусад бодол» (1996.01.12), "TIME" сэтгүүлээс орчуулсан «Уэльсийн Хунтайж нарын хувийн амьдралд хатан хаан их нөлөөтэй» (1996.01.13), Т.Хандын орчуулсан «Гарри Каспаров: Би үхээд сэхлээ» ярилцлага (1996.01.13), «Д.Өлзийсайхан: Сонгодог урлагийг үнэлэх цаг ойрхон» ярилцлага (1996.01.12), гэх зэрэг соён гэгээрүүлэх шинжтэй нийтлэлүүд гарсан байна.

Шинэ зууны тогтмол хэвлэлд соён гэгээрүүлэх шинжтэй нийтлэлийн тоо, хэмжээ аажмаар өсч байгаа нь бидний судалгааны нэг зэрэг үзүүлэлт юм. Өнөөгийн «Өдрийн сонин» соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн бодлогоо харьцангуй бие даасан томоохон бичлэгээр шийдвэрлэдэг болсон онцлог ажиглагдаж байна. Жишээ нь Д.Оюунтуяагийн «Мянган улаан атаа авчраад нүүлгээд явна гэсэн яалаа» На. Сүхбаатартай хийсэн ярилцлага (2010.01.15), Т.Гэрэлмаагийн «Монголын эрдэмтэд гар утаснаасаа удирддаг гэрийн халаагуур зохион бүтээжээ» Б.Чадраатай хийсэн ярилцлага (2010.01.14), Б.Баабарын «Хомо Наурус» (2010.01.06), Х.Батын «Хувьцаа хэрхэн мөнгө болдог вэ?» (2010.01.04), Г.Жамьянгийн «Зая бандид гэгээний хонин гартаам хөөрөг ч бий»

(2010.01.21), Ш.Батмөнхийн «Торсион орон хийгээд хуурамч шинжлэх ухаан» (2010.01.20), Д.Цогзолмаагийн «Сүрьеэгийн өвчлөлд агаарын бохирдол нөлөөлдөг» (2010.01.04), Н.Пагмын «дэлхийн улс төрийн золиос Пергамоны их шүтээн» (2010.01.07), «Ашурбанипал хааны их ав» (2010, №12), Б.Цэмбэлийн «Газар хөдлөхийг урьдчилж мэдэх боломжгүй» (2010, №12) зэрэг даацтай нийтлэлүүд олон гарсан байна.

Тус сонины соён гэгээрүүлэх шинжтэй материалуудыг ерөнхийд нь олон улс, дэлхий ертөнцийн сонин, улс төр, эдийн засгийн сэдэвтэй өгүүлэл, шинжлэх ухааны ололт амжилт, суут хүмүүс, эрдэмтэн мэргэдийн амьдрал хөдөлмөр, түүх, угсаатны зүйн асуудал, урлаг, уран зохиол, шинжлэх ухааны шинэ мэдээ, амьдрал ахуйн ашигтай зөвлөгөө бүрдүүлж байна.

Тогтмол хэвлэлийн соён гэгээрүүлэгч шинжийг ярих үед эрдэмтэн зохиолч Л.Түдэвийн эрхлэн гаргадаг «Дал» сонины тухай дурдахгүй өнгөрч болохгүй. Шилжилтийн эхэн үед «Үндэсний соёлын зам», «Арга билэг», «Түмэн бодис», «Урлах эрдэм», «Номын ертөнц», «Зохист аялгуу», «Сэтгэмж», «Соёл эрдэнэ», «Онгод», «Билгийн толь», «Хойчийг залгамжлагч», «Алтан хүрдэн», «Эрдмийн далай», «Монгол шатар», «Дэлхийн мэдээ» зэрэг гэгээрүүлэх шинжтэй олон сонин гарсан боловч уншигчгүйн улмаас гаралтаа зогсоосон байдаг. Харин «Дал» сонин өнөөг хүртэл гарч байгаа нь нэгд: нийтлэлийн чанар, хоёрт: зөв менежментийн үр дүн юм. Уг сониныг ганц хүний эрхэлсэн шинжлэх ухаан, танин мэдэхүйн чөлөөт сонин гэж тодорхойлж болох бөгөөд улс төрийн

аливаа үзэл бодлоос ангид, зөвхөн эрдэм ухаан түгээх чиглэлийг хатуу барьдаг хэвлэл юм. Эдүгээ 300 гаруй дугаар гаргаад байгаа энэ сонины газраас бас «Далыг далуулаа!» гэдэг дагуул товхимол гаргадаг билээ. Дугаар бүрийнхээ эхэнд «Хонины баруун хаанаас мөчийг аваад ирээдүйг таалгахаар ховх ялзарч, далны нь ясыг мултарч гартал сайн чанаад, ховсчинд түүнийг шинжлүүлэн үзүүлэхийн цаг дор, хол ойрын явдал хэргийг тааварлан мэддэгсэн билээ» гэсэн Майкл Дрейтоны үгийг титэм болгож бичдэг энэхүү товхимлын дугаар бүр нь шинжлэх ухаан, түүх, соёл, зан үйлийн аль нэг сэдвээр дагнан гардаг байна. Жишээ нь 2001 оны №14 нь монгол малын тамганы тухай цуврал өгүүллүүдээр, 2002 оны №20 нь Монгол төрийн туг сүлдний тухай цуврал өгүүлэл, зургуудаар, 2006 оны №33 нь хүмүүнжихүйн сэдэвт өгүүллүүдээр тус тус дагнан гарсан байх жишээтэй. Л.Түдэвийн «Дал» сониныг олон талт мэдлэгийн «архив» гэж хэлж болох бөгөөд юм бүхнийг зоосны нүхээр хардаг өнөө үед нийгмийн гэгээрлийн төлөө тогтмол хэвлэл гаргаж, түүгээрээ уншигчдын сонирхлыг татаж, оюунлаг хэрэглэгчдийн хүрээг буй болгож болдгийг харуулсан сайхан жишээ мөн. Мөн сэтгүүлч До.Чулуунбаатар эрхлэгчтэй «Улаанбаатар таймс» сонин соён гэгээрүүлэх шинжтэй материалыг дугаар бүрдээ нийтэлж байгааг ч дурдах нь зүйтэй.

Сүүлийн жилүүдэд өдөр тутмын сонинуудын нийтлэл ерөнхийдөө төлөвшиж, оюунлаг нийтлэл сэргэх хандлагатай байгаа боловч байнга өсөн нэмэгдэж байгаа уншигчдын оюуны эрэлт хэрэг-

цээг гүйцэж чадахгүй байгааг судалгааны дүн харууллаа. Нийтлэлийн соён гэгээрүүлэх шинжийг сайжруулах зорилтыг дангаар нь, нэг далайлтаар шийдвэрлэх боломжгүй юм. Иймд нийтлэлийн чанарыг сайжруулах, тэр тусмаа соён гэгээрүүлэгч шинжийг гүнзгийрүүлэх зорилтыг цогцолбороор нь шийдвэрлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

Энэхүү өгүүллийг бичигч миний бие нийтлэлийн шинэчлэлийн цогц үйл ажиллагааны загварыг санал болгож байна. Уг загвар нэгд: нийтлэлийн шинэчлэл, хоёрт: редакцийн үйл ажиллагааны шинэчлэл, гуравт: ур чадварын шинэчлэл гэсэн гурван зорилтыг багтааж байгаа бөгөөд, тэдгээр нь дотроо бүрдэл хэсгүүдтэй байх юм. Тухайлбал нийтлэлийн шинэчлэл нь юуны өмнө уламжлалт төрөл, зүйлүүдийг нийгмийн эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан сэргээж, нөлөөлөх чадварыг сайжруулах, амьдралаас урган гарсан буюу хөгжингүй орнуудын сэтгүүл зүйгээс орж ирсэн шинэ төрөл, зүйлүүдийг нийтлэлийн практикт нэвтрүүлэх, нийтлэл бүтээх үйл явцад уламжлал, шинэчлэлийг хослуулах гэсэн хэсгийг багтааж байгаа болно. Нийтлэлийн уламжлалт зүйлүүдийн зарим нь ардчилсан нийгмийн үзэл, үнэлэмжид тохирохоо больж ханшаа алдсан ч олонх нь эрэлт хэрэгцээтэй хэвээрээ байгаа юм. Харин тусгах объект, хэлбэр, өгүүлэх арга маягийг нь шинэчлэх шаардлагатай бөгөөд тийм шинэчлэл илт болж байгааг ч анзаарахгүй байх аргагүй. Жишээ нь хэвлэлийн тойм телевиз, радиод шилжсэн, найруулал хөрөгт төвлөрсөн, тайлан Их хурал, Засгийн газрын хуралдааны сурвалжлага болж хэлбэрээ

өөрчилсөн гэх мэт олон жишээ дурдаж болно. Түүнчлэн дэлхий дахины тогтмол хэвлэлд өргөн хэрэглэгддэг мөрдлөг, прогноз, туршилт, тайлбар, хувилбарт бодол зэрэг бичлэгийн зүйлийг нийтлэлийн үйлсэд ашиглах бодит шаардлага гарч ирж байна. Уламжлал, шинэчлэлийг хослуулан туурвих боломж ч байна. Жишээ нь уламжлалт нийтлэлийн хэлбэрүүдийг шинэ агуулгыг илэрхийлэхэд ашиглах гэх мэт. Соён гэгээрүүлэх нийтлэлийн тус хэмжээ, үр нөлөөг сайжруулах зорилтыг тогтмол хэвлэлийн нийтлэлийн бодлого, менежментийг цогцоор нь сайжруулах ажлын хүрээнд шийдвэрлэх боломжтой юм. Үүнд редакцийн үйл ажиллагааны шинэчлэл чухал үүрэгтэй.

Энэ чиглэлийн шинэчлэлийг нэгд: редакцийн оновчтой бүтэц зохион байгуулалт, хоёрт: өөрийн хяналт, гуравт: редакцийн бүтээлч уур амьсгал, дөрөвт: урамшуулал зэрэг хөшүүргийг ашиглан хэрэгжүүлэх бололцоотой гэж үзэж байна. Нийтлэлийн соён гэгээрүүлэх үүргийг зөвхөн өдөр тутмын хэдэн сонинд үүрүүлэх нь хангалтгүй бөгөөд энэ нь тогтмол хэвлэл бүрийн зайлшгүй анхаарч тусгах ёстой асуудал мөн. Өнөөдөр нийгэм-улс төрийн үндэсний хэмжээний томоохон сонинуудын Соёл урлагийн албыг эс тооцвол редакцийн бүтцэд соён гэгээрүүлэх чиглэлийг дагнасан алба, хэлтэс үгүй байна. Чөлөөт хэвлэлүүдэд соён гэгээрүүлэх нүүр, булан үгүйлэгдсээр байна. Энэ нь оюунлаг нийтлэлийг бүрэлдэхүүндээ багтаасан стратегийн бодлогыг тогтмол хэвлэл бүрийн редакцид хэвшүүлэх шаардлагатайг харуулж байгаа юм. Өнөө үед нийтлэлийн бодлого, үйл ажиллагааг хамтын оюун ухаанаар

тодорхойлж, сэтгүүлчийн ур чадвар, ёс зүйг үнэлж дүгнэдэг редакцийн өөрийн хяналтын тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлага хурцаар тавигдаж байна. Олонх редакцид нийтлэлийн нэгдсэн бодлого дутагдаж, хүн бүр тохиолдлын чанартай баримтаар бичиж туурвиж байгаагаас нийтлэл урсгал шинжтэй болох явдал арилахгүй байна.

Редакциуд сэтгүүлч, уран бүтээлчдийн идэвхийг урамшууллын хөшүүргээр өдөөх явдал хангалтгүй байна. Олонх редакци их бичсэнийг урамшуулдаг атлаа сайн бичсэнийг үнэлэх механизмгүй байна. Жишээ нь хүн бүрт сонины нэг буюу түүнээс олон нүүрийг хариуцуулдагас сэтгүүлчдийг зай бөглөх уралдаанд гүйх гэмд хүргэжээ. Хуучин тогтолцооны үед доголдож байгаа сэдэв, төрөл зүйлээр уран бүтээлийн уралдаан зарлан дүгнэдэг байсан уламжлал тасарсан байна. «Их говийн зоригтон хүмүүс», «Талын шуурга», «Өвлийн нүүдэл» гэх мэт алдартай найрууллууд гагцхүү уралдаанаар төрснийг бид мэднэ. Редакцийн үйл ажиллагааг шинэчлэхэд сэтгүүлчдийн дунд бүтээлч, эвсэг уур амьсгал бүрдүүлэх явдал чухал байдаг. Хорь, гучаад оны зохиолчид тойрч суугаад шүлгийг мөр мөрөөр нь элбэж бүтээдэг байсан, дал наяд оны радиогийн сэтгүүлчид бие биеийнхээ бүтээсэн нийтлэл, нэвтрүүлгийг шүүн хэлэлцэж, үнэлж цэгнэдэг «Улаан харандаа» хэмээх ханын сонин гаргадаг байсан зэрэг бүтээлч уур амьсгал, хамтын ажиллагааны шилдэг жишээ олон бий. Тэр уламжлалыг сэргээхэд болохгүй зүйл байхгүй. Ялангуяа редакцийн ахмад үеийнхэн туршлагаа, залуу үеийнхэн мэдлэгээ харилцан

солилцож, нэгдмэл арга барил, ур чадварыг бүтээх хэрэгтэй байна.

Нийтлэлийн шинэчлэлийн загварын гурав дахь хэсэгт ур чадварын шинэчлэлийг авч үзлээ. Энэ нь нэгд: сэтгүүлчдийн мэргэжлийн ур чадвар, хоёрт: редакцийн удирдагч ба сэтгүүлчдийн онол, улс төрийн мэдлэг, гуравт: редакцийн алба, хэлтсүүдийн хамтын ажиллагаа, дөрөвт: нийтлэлийн бодлого, төлөвлөлт гэсэн бүрдэл хэсгүүдийг багтаана. Сэтгүүлчдийн ур чадвар гэдэг өргөн ойлголт бөгөөд дан ганц редакцийн менежментээр шийдвэрлэх асуудал биш юм. Энэ нь сургалтын байгууллага, дипломын дараах болон мэргэших сургалт, редакцид олж авах дадлага туршлага гэх мэт олон хүчин зүйлийн хамсал байдлаар шийдэх асуудал мөн. Нийтлэлийн соён гэгээрүүлэх шинж, оюунлаг чанарыг сайжруулахад редакцийн хамт олны удирдагчдын үүрэг асар их юм. Тогтмол хэвлэлийн ерөнхий эрхлэгч, редакторууд нь тухайн редакцийн бодлогыг тодорхойлогч стратегийн менежерүүд бөгөөд байгууллагын ололт амжилтын 77,0 хувь нь тэдний хөдөлмөр зүтгэлийн үр дүн байдаг гэж менежментийн ухаан сургадаг. Тэд бүтээл туурвил, онол, улс төрийн мэдлэгээрээ үлгэрлэн дагуулагч, сэтгүүлч хамт олны авьяас билгийг хөгжүүлэхийн төлөө тэмцэгч байх ёстой. Авьяас зөвхөн мэдлэг дээр суурилж хөгжин цэцэглэдэг. Мэдлэггүй авьяас бол хөөстэй адил юм.

Сайн нийтлэл төрөх бас нэг нөхцөл нь редакцийн алба, хэлтсүүдийн хамтын ажиллагаа, харилцан шүтэлцээ мөн. Тэдгээрийг хооронд нь харилцуулж, редакцийн нэгдмэл бодлогод зангидах, тэгснээрээ сонины дугаар бүрийг чиглэ-

сэн зорилготой бэлтгэх явдал хангалтгүй байна. Энэ үүргийг хэрэгжүүлдэг чадварлаг нарийн бичгийн дарга ихээхэн үгүйлэгдэх болжээ. Алба, хэлтсийн дарга, эрхлэгчид өөр өөрсдийн нийтлэлийн бодлогыг харилцан мэдээлж санал солилцох, уншигчдын эрэлт хэрэгцээг судалж тусгах явдал ч шаардлагын хэмжээнд хүрэхгүй байна.

Нийтлэлийг урсгал байдлаас гаргаж, зорилго чиглэлтэй болгодог гол зүйл бол урт, богино хугацааны төлөвлөгөө байдаг. Сонин цаг үеийн толь байдаг тул өдөр тутмын амьдралыг тусгах нь зүйн хэрэг. Түүнтэй зэрэгцүүлэн өөрийн дүр төрхийг бүтээх, соён гэгээрүүлэх үүргээ хэрэгжүүлэх зорилтыг урьдчилан бодож боловсруулсан төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжүүлдэг байх учиртай. Олонх редакцид ийм бодлого, төлөвлөлт дутсанаас цаг хугацаа, үйл явдлын хойноос дагаж гэлдэрдэг идэвхигүй байдал ноёлох болсон нь өнөөгийн тогтмол хэвлэлийн нийтлэг дутагдлын нэг мөн.

Нийтлэлийн шинэчлэл гэдэг нь үзэгдэл, үйл явдлын нийгмийн ач холбогдлыг үнэлж цэгнэх, баримтыг зөв сонгож, боловсруулж, дүгнэлт гаргах, эх сурвалжид нэвтрэх, илэрхийлэх арга барилаа оновчтой тогтоох, үгийн урлагийг эзэмших гэх мэт олон чадварыг багтаасан цогц ойлголт юм. Эдгээрийн аль нэгийг дутуу анхаарсан үед нийтлэлийн үр нөлөө сулардаг. Манай сэтгүүлчдийн нийтлэг дутагдлын нэг нь мэдээллийн эх сурвалжид нэвтэрч чадахгүй байгаа явдал мөн. Ийм дутагдлын нэг хэсэг нь мэдээлэл олж авах аргаа олохгүй байгаатай, нөгөө хэсэг нь эрж сурахаас залхуурч таавраар бичдэгтэй холбоотой

байна. Мэдээлэл эрж олох, эх сурвалжаа нууцлах эрх зүйн орчин бүрдээгүй байгаа хэдий ч энэ нь сэтгүүлчийн харилцаа, мэдээллийн сүлжээ, овсгоо самбаанаас ихээхэн шалтгаалах зүйл юм.

Сүүлийн жилүүдэд манай сэтгүүлчдийн дотор юмны ул мөрт орох, үйл явдлын учир шалтгааныг мөрдөж мөшгөхийн оронд үзэл бодлоо бичих, түүнийгээ тулган хүлээлгэхийг оролдох хандлага ажиглагдах болов. Тэд ямар ч баримт ашиглахгүйгээр улс төр, нийгмийн үзэгдэл, үйл явдлыг "цээжний бан"-гаар үнэлж дүгнэдэг. Бүр "үзэл бодлын сэтгүүл зүй" гэдэг нэр томъёо хүртэл гараад ирсэн. Зүй нь үзэл бодлоо илэрхийлэх гэдэг нь сэтгүүлчээс илүүтэй иргэд, олон нийтэд хамаатай ойлголт юм. Тэд зөвхөн үзэл бодлоо илэрхийлдэг бол сэтгүүлч асуудлын гүнд орж, баримт нотолгоо бүрдүүлж, түүнийгээ үндэслэн үнэлэлт дүгнэлт гаргах ёстой.

Сэтгүүлч хүнд уран сайхны авьяасаас гадна, улс төрийн авьяас зайлшгүй чухал байдаг. Амьдралд болж байгаа өчүүхэн зүйлийг ч соргоогоор мэдэрч, түүнээсээ ургуулан нийгмийн ач холбогдол бүхий томоохон санаа, дүгнэлт гэргаж чаддаг байх нь сэтгүүлчийн уран чадварын нэг илэрхийлэл мөн. Бид энэ талаар ахмад үеэсээ суралцах хэрэгтэй байна. Нэрт сэтгүүлч, авьяаслаг шог найруулалч Н.Иштавхай агсан насан туршдаа 2000 орчим шог найруулал бичжээ. Энэ нь төдий тооны буюу түүнээс ч олон хүнийг шүүмжилсэн гэсэн үг. Гэтэл зохиогчийн талаар нэг ч хүн гомдол мэдүүлж, шүүхэд заргалдаагүй байна. Үүний нууц нь бичсэн зүйлээ гарцаагүй баримтаар баталгаажуулдаг байжээ. Ганц жишээ татъя. «Тоншуул»

сэтгүүлд «Сүхбаатар дүүргийн шүүгчид хэргийг шударга зөв шүүхгүй байна» гэсэн мэдээлэл ирсний дагуу Н.Иштавхай сурвалжлахаар очжээ. Хамт ажилладаг дөрвөн шүүгчийн нэгтэй ярилцахаар хүлээж суутал нээлттэй үүдээр нуруу нь бөгтийж, эрүү нь өвдөгтөө хүрсэн нэг эмгэн шагайж «Цэрэндолгор шүүгч хаана суудаг вэ?» гэж асуухад шүүгчдийн хэн нь ч тэр эмгэн рүү харсангүй мөртөө нэг нь «Дээрээ байгаа хаягийг харахгүй юу» гэж хайнгадуухан дуугарчээ. Хэрэв тэдний аль нэг нь эмгэн рүү харсан бол дээрх хаягийг байтугай урдах замаа ч алсхан харахгүй хүн болохыг нь мэдэх учиртай байв. Н.Иштавхай эндээс л шог найрууллынхаа санааг олчихсон байна. Тэр нь хүний хувь заяаг шийддэг хүмүүс юманд ийм хайнга хандаж болохгүй гэсэн санаа байжээ. Энэ мэтээр асуудалд мэдрэмжтэй хандаж, ургуулан бодож, няхуур нямбай боловсруулах аргад залуу сэтгүүлчид хангалтгүй суралцаж байна.

Улс төрийн янз бүрийн нам, хүчин, бизнесийн бүлэглэл, нийгмийн болон сонирхлын бүлэг, хэсгүүд, чөлөөт иргэдийн ашиг сонирхлыг илэрхийлсэн өөр өөр үзэл бодол, өнгө аястай мэдээллийн хэрэгслүүд зэрэгцэн оршиж, зах зээлд өрсөлддөг ардчилсан нийгмийн жишгээс Монголын сэтгүүл зүй тойроогүй юм. Сэтгүүл зүйд гарсан эрс өөрчлөлт нь бүхэлдээ хүн төрөлхтний хөгжил дэвшил, тэргүүний сэтгэлгээнд дөтөлсөн түүхэн ололт болсон хэдий ч шилжилтийн хүнд бэрх замыг туулах явцдаа амжилт ололт, алдаа эндэгдлийн аль алиныг дагуулсан нь тодорхой билээ. Гэвч тогтмол хэвлэлийн нийтлэл

улс орны эрх ашгийг дээдлэн, асуудалд голч шударга хандаж, аливаа хийрхэл туйлшрал, цуурхал гүтгэлгээс алгуур ангижирч, ямар ч асуудалд улс орны эрх ашгийг дээдлэн, голч байр сууринаас ханддаг болох тийш улам бүр ахисаар байгаа нь эерэг үзүүлэлт төдийгүй, ардчилсан нийгмийн сэтгүүл зүй ерөнхийдөө хөгжлийн зөв гольдролд орсны илрэл мөн.

Ашигласан бүтээлийн жагсаалт

1. Баасансүрэн Т. 2009. Монголд чөлөөт ардчилсан хэвлэл бүрэлдэн төлөвшсөн нь. XX зууны эхэн үеийн Монголын чөлөөт хэвлэл. УБ.
2. Зулькафиль М. 1994. Өөрчлөлт шинэчлэл, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл. УБ.
3. Норовсүрэн Л. 2003. Монголын сэтгүүл зүйн түүхэн тойм. (Гутгаар боть). УБ.
4. Норовсүрэн Л. Монголын нийтлэл. (Гутгаар дэвтэр). УБ.
5. Норовсүрэн Л. 2008. Сэтгүүл зүйн бичлэгийн төрөл зүйл. Гурав дахь хэвлэл. УБ.
6. 2003. Олон нийтийн санаа бодол, чөлөөт хэвлэлийн төлөвшил. (Азийн судалгааны төв, МУИС-ийн сэтгүүл зүйн тэнхмийн

хамтарсан судалгааны тайлан). УБ.

7. 1998. Чөлөөт хэвлэл мэдээллийн өнөөгийн байдал. (ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн, Соросын сангийн судалгааны тайлан). УБ.

8. Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия.

9. 1981. Большая советская энциклопедия. М.

10. Рендалл Д. 1996. Универсальный журналист. Алматы.

11. «Үнэн», «Ардын эрх», «Өдрийн сонин»-ы зарим дугаар (1985-2010).

Резюме

В настоящей статье автор предприняла попытку дать краткий обзор и оценку публикациям просветительского направления ежедневных газет. На основании содержательно-семантического анализа публикаций «Унэн» («Правда»), «Ардын эрх» («Народное право») и «Одрийн сонин» («Газета дня») автор выявила основные трансформации, произошедшие в содержании, форме и мастерстве материалов просветительского характера за последние 25 лет.